

Papp Szilárd

Túristvándi, református templom

A szatmári Tiszaháton, a Túr torkolatához közel fekvő települést a középkorban Istvádnak nevezték.¹ A Kölcsei család egy 1345-ös osztályoslevelében a faluban lévő kúriájukat és annak kápolnáját – *capellam curialem* – említik.² Erről Pesty Frigyes 1864-ben úgy tudta, hogy Szent Egyed tiszteletére volt szentelve.³ Az 1345-ös oklevél későbbi részében szó esik az Ered folyó egy malmáról is, melyet az istvándi Szent Kereszt egyház – *Ecclesiae Sanctae Crucis* – birtokol.⁴

A templom mai, a falusi viszonyokat tekintve inkább a nagyobbak közé sorolható, keletelt épülete jórészt a középkorból származik.⁵ Alapozása törtkőből készült,

1. A templom délkelet felől

felmenő falai téglából vannak rakva.⁶ Téglaalap alaprajzú hajójához a szabálytalan nyolcszög öt oldalával, feltűnően laposan záródó szentély kapcsolódik keletről, melynek déli fala nagyjából a hajó déli falának vonalában épült fel, északi fala pedig egy falvastagságnnyival délebbre húzódik a hajó megfelelő falánál. A szentély északi oldalán egykor négyszög alaprajzú sekrestye állt, melynek kiterjedését az 1991-es feltárás meghatározta.⁷ Nyugati fala a hajó északkeleti sarkához, a keleti pedig a szentély északi falának keleti részéhez csatlakozott. Az északi szentélyfal külsején előkerült a sekrestye dongaboltozatának válla, fedélszékének gerendafészkei, egy kisméretű, négyzetes fali-fülke és a sekrestyét a szentéllyel összekötő ajtó nyílása is. A hajó nyugati végén az 1863–1868 között épített, észak és dél felé a hajó szélességében mellékterekkel is bővített torony áll, amelynek esetleges középkori előzményére nincs adatunk.⁸ A hajót és a szentélyt azonosan kialakított, kősztatú támpillérek erősítik. Átlós elhelyezkedésű pillérek támasztják a hajó egykori nyugati sarkait, a délkeleti sarkon pedig a déli falra merőleges támpillér áll. A szentélynek a négy záradéksarkát támasztják pillérek. A támoknak megmaradt a kőből faragott fedlapjuk és részübe metszett homorlatos profillal kialakított vízvetőik is.⁹

Az épület középkori részén egységes, kőből faragott, egyszerű rézsús profilú lábazati párkány fut körbe, amely csak az egykori sekrestye helyén szakad meg. Koronázópárkánya jelenleg nincs a templomnak, de 1991-ben még ismertek voltak az épületből származó szórványkövek, melyek tartozhattak az egykori főpárkányhoz is.¹⁰ A XIX. századi torony nyugati kapujának a keretét a torony építéskor rakták át a középkori hajó nyugati falából.¹¹ A csúcsíves záródású kapu bélletének gazdag kialakítású profilja van: a nyílás felé részübe metszett félhomorlatból, körtettagból, ezt kísérő vékony pácátagból, újabb félhomorlatból, rézsús lemezzel kísért félpácátagból, kisméretű félhomorlatból, végül vékony, rézsús lemeztágból áll.¹² A béllettagok a homlokoldalán háromszor megtörő síkú, tetején rézsús felülettel záródó lábazati tömbből indulnak felfelé. A kapu záradékában a befelé eső lemeztág átmetsződik egymáson. A hajó déli falát

2. A templom nyugati kapuja

azonosan kialakított, magas, rézsűs bélletű és csúcsívvel záródó két ablak tagolja. A kétosztatú ablakok záradékában megmaradtak az orrtag nélküli mérművek is, a nyugatiében a számárhátíves nyílászáródások közé halhólyag ékelődik, a másikonál félkörívesek a nyílászáródások, és felettük egy alul ívesen szétváló, a záradékba befutó, függőleges pálcá osztja a mezőt két részre.¹³ A hajó északi fala a lábazati párkánytól és a saroktámoktól eltekintve tagolatlan.¹⁴ A szentélynek csak a déli falát töri át egymás mellett két ablak, melyek mindenben megegyeznek a hajó ablakaival. Kőrácsaik azonban, melyek a hajó mérműveit másolják, modern pótlásnak tűnnek.¹⁵ A szentélyfal záradékszakaszain nyílások nem jelennek meg.

A hajó belsejében, eltekintve déli falának ablakaitól, középkori részlet nincs. A diadalív csúcsíves, pilléreit nagyjából másfél méteres magasságig nem tagolja profil. Innen felfelé kőből rakták, s profilja a vállvonalig gúlás átmenet után félnyolcszögű, majd efelett közepén széles orrtaggal, két oldalán egy-egy szimával és rézsűvel van profilozva.¹⁶ A pillérek belső oldalának közepén, a vállvonal magasságában egy-egy négyzetes, mély lyuk látható, melyek a diadalívkeresztet egykor hordozó gerenda fészkei lehetnek. A déli diadalívpillérenél feltárták a középkori

szószék vele egybeépített alapozását.¹⁷ A szentély északi falának nyugati részén helyezkedik el a sekrestyeajtó, szemöldökgyámos lezárású kőkeretén egyszerű élszedés fut körbe. Az északi fal keleti felén a falazatban nagyobb méretű, a járószintről induló fészket találtak az 1991-es kutatás során, amely valószínűleg egy szentségház számára készült. A szentély déli oldalának falában egy ülőfülke nyomai is előkerültek, s a boltozatindítások fészkeire is rátaláltak.¹⁸ Hogy a szentségház, a *sedilia* és a boltozat meg is épült-e, vagy csak tervezték őket, nem volt eldönthető.¹⁹ Mindenesetre ettől függetlenül a jelentés alapján úgy tűnik, hogy itt ugyanarról, a köelemeket a falba utólagosan behelyező építéstechnikai eljárásról volt szó, amely a nagyszekeresi, a szamosbecsi és a túrricsei templomnál is kimutatható.

3. A szentély ablakai

Nem világos, hogy az 1345-ös oklevélben említett kápolnának, illetve egyháznak mi volt a viszonya. Az eltérő megjelölés ellenére inkább egyazon intézményről lehetett szó, de teljesen az sem kizárt, hogy a kápolnától függetlenül utóbbi a falu plébániatemploma volt. Mindenesetre ilyen, a XIV. század első feléből vagy még korábbról származó templom nyomaira a mai épület kutatása során nem találtak rá.²⁰ A jelenlegi templom egységes építkezés eredménye.²¹ Keltezése leginkább a több helyen is feltűnő szímatag alapján lehetséges. E reneszánsz tagozatot a XV. század legvége, de inkább

1500 előtt aligha lehet elképzelni egy szatmári falusi templomban, még ha birtokközpontról van is szó. A többi, valamelyest datálható részlet, a mérműformák, illetve a diadalív kialakítása ennek a keltezésnek nem mond ellent.

A birtokviszonyokra vonatkozó, meglehetősen gazdag és feldolgozott forrásanyag ellenére sajnos nem határozható meg pontosabban, hogy a templom építésének ki vagy kik voltak a donátorai. A XIV. század közepén a falun még a Szentemágócs nemzetségből leszármazó Kölcsseiek osztoztak, e család azonban az idők folyamán több ágra szakadt, és a XV. század második felétől szá-

mos egyéb, jelentősebb birtokos is kimutatható a településen. A XVI. század elején például az Újhelyieknek, a Perényieknek és a Bátoriaknak is volt már része a faluban. Miután azonban a település a fenti nemzetség számára szolgált birtokközpontul, s a XVI. századtól kimutathatóan, de valószínűleg már korábban is ők temetkeztek a plébániatemplomban – azaz ők rendelkeztek az egyik legfontosabb kegyúri joggal –, az építésben a legmeghatározóbb szerepet mégis az e nemzetségből leszármazó családoknak kell tulajdonítanunk.²²

A fényképeket Mudrák Attila készítette.

4. A belső kelet felé

JEGYZETEK

- ¹ A falu (középkori) történetére ld.: BALÁZSIK 1993. 4–13.; NÉMETH 2008. 120.
- ² FEJÉR VIII/1. 580.; ld. még: NÉMETH 2008. 120.; BALÁZSIK 1993. 6.
- ³ MEZŐ 2003. 72. Miután az 1345-ös oklevélben a titulusról nincs szó, viszont az irat éppen Szent Egyed napján lett kiállítva (BALÁZSIK 1993. 6.), Pesty meghatározása minden bizonnyal félreértésen alapult.
- ⁴ FEJÉR VIII/1. 580–581.; ld. még: NÉMETH 2008. 120.; MEZŐ 2003. 186.
- ⁵ Az épületre ld.: MMT XI.: 308–311. (Gergelyffy András); továbbá Balázsik Tamás és Székér György jelentését a templom 1991-ben történt részleges ásatásáról és falkutatásáról: KÖH Tervtár, ltsz.: 37226.
- ⁶ KÖH Tervtár, ltsz.: 37226. Rómer Flóris megjegyzi azt is, hogy *van itt baragos vörös és vasas téglá, de alakok nélkül összekeverve*. Ez arra utalhat, hogy túlégetett végű téglát ennél a templomnál is használtak, de mintás falazatot nem raktak belőle, ahogyan pl. a zajtai, vagy a nagyszekeresi templomnál sem, ld.: KÖH Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 402/8.; KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XVI. 4., 7.
- ⁷ KÖH Tervtár, ltsz.: 37226.
- ⁸ Kiss K. 1878. 531.
- ⁹ E részleteket 1977-ben részben újrifaragták, illetve javították. Miután a munkálatnak csak az építési naplója ismert, pontosan nem lehet tudni, hogy melyik támpilléren mit cseréltek, és hogy az újrifaragott formákat mi alapján határozták meg, ld.: KÖH Tervtár, ltsz.: 16322. A hajó két nyugati támpilléren a felső szakasz homlokoldala kváderköből van rakva.
- ¹⁰ A köveknek kétféle, rézsűvel és homorlattal, illetve szímával tagolt profiljuk volt, ld. MMT XI.: 367. kép; KÖH Tervtár, ltsz.: 37226.
- ¹¹ HENSZLMANN 1864. 148–149.
- ¹² MMT XI.: 365. kép.
- ¹³ Az elfalazott mérműveket 1986 előtt bontották ki, amikor az ablakok hiányzó osztóit is pótolták, ld.: MMT XI.: 310. A kettős nyílások záradékformáját az osztók nélkül Rómer is lerajzolta, ld.: KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XVI. 7.
- ¹⁴ A sekrestye nyugati fala és az északi fal által bezárt sarokban egykor állítólag egy csontház foglalt volna helyet, melynek a templomhajóba vezető ajtaját megtalálták, ld.: SZATMÁRINÉ 2000. 97.
- ¹⁵ Noha a műemléki topográfia leírása alapján a szentélyablakok mérművei is eredetiek lennének (MMT XI.: 310.), a szöveg ezeket az ablakokat egyszózatúnak mondja – nyilván az ablakosztók egykori hiánya miatt –, ráadásul a ma megjelenő mérművek az osztójukkal együtt ugyanúgy mésztejjel vannak bevonva, mint ahogy a hajóablakok pótoló osztói is, ellentétben eredeti mérművükkel. A mésztejjel való borítást majdnem bizonyosan éppen a pótoló és az eredeti kőfelületek megkülönböztetése céljából használták a templom valamelyik felújítása során. Az 1977-es munkálatok alatt az építési napló alapján ablakosztókat,

5. A diadalív indítása

könyöklőköveket és mérművet is faragtak újra, ld. KÖH Tervtár, ltsz.: 16322.

¹⁶ MMT XI.: 366. kép.

¹⁷ KÖH Tervtár, ltsz.: 37226.

¹⁸ KÖH Tervtár, ltsz.: 37226. Boltozatfészkek a szöveg fogalmazása szerint ugyan mind a hajóban, mind a szentélyben előkerültek, de könnyen lehet, hogy itt félreírásról van szó, és ilyen maradványokat csak a szentélyben találtak.

¹⁹ A szentségház hiányára esetleg utalhat, hogy fészke mellett, a szentély északkeleti falán egy utólag bevéselt kis fülke is előkerült, ld.: KÖH Tervtár, ltsz.: 37226.

²⁰ BALÁZSIK 1993. 6.

²¹ BALÁZSIK 1993. 6.

²² BALÁZSIK 1993. 5–24.